

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PALACKÝ UNIVERSITY OLOMOUC

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

FACULTY OF EDUCATION

ÚSTAV PEDAGOGIKY A SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

THE INSTITUTE OF EDUCATION AND SOCIAL STUDIES

**ZOBRAZOVÁNÍ A VÝKLAD DOBOVÉ TECHNIKY, ŘEMESEL A
PRAKTICKÝCH ČINNOSTÍ V KOMENSKÉHO ORBIS SENSUALIUM PICTUS**

IMAGINATION AND INTERPRETATION OF CRAFTS AND PRACTICAL ACTIVITIES IN
ORBIS SENSUALIUM PICTUS OF COMENIUS

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

BACHELOR THESIS

AUTOR PRÁCE

Klára Vaněčková

AUTHOR

VEDOUCÍ PRÁCE

Mgr. Pavel Neumeister, Ph.D.

SUPERVISOR

OLOMOUC 2022

ABSTRAKT

Bakalářská práce je strukturovaná na čtyři části. V první části je práce zaměřená na život a dobu Jana Amose Komenského. Věnuje se primárně událostem, které ovlivnily Komenského tvorbu. Ve druhé části se práce zaměřuje na pedagogický systém Jana Amose Komenského. Třetí část obsahuje charakteristiku *Orbis Sensualium Pictus* jakožto obrázkovou učebnici a encyklopedii doby. V této části se nachází i stručný popis díla včetně důvodů, které Komenský měl k jejímu vytvoření. V poslední části se práce zaměřuje na ikonografický rozbor vybraných kapitol *Orbis Sensualium Pictus* zaměřené na techniku, řemesla a praktické činnosti. Součástí této poslední kapitoly jsou i obrázky náležející ke každé kapitole ze spisu.

KLÍČOVÁ SLOVA

Jan Amos Komenský, *Orbis Sensualium Pictus*, praktické činnosti, řemesla, synkritická metoda, technika

ABSTRACT

Bachelor's thesis is structured into four parts. The first part is focused on the life and times of John Amos Comenius. It is primarily concerned with events that affected Comenskys creations. The second part is about a pedagogical system of John Amos Comenius. The third part contains the characteristic *Orbis Sensualium Pictus* as a picture textbook and encyclopedia of his time. This part is also a brief description of his work including the reasons, that led to its creation. The last part is the thesis focused on iconographic analysis chosen chapters *Orbis Sensualium Pictus* focused on technique, crafts and practical activities. This chapter includes pictures which belong to every chapter from the publication.

KEYWORDS

John Amos Comenius, *Orbis Sensualium Pictus*, practical activities, crafts, syncritical method, technique

VANĚČKOVÁ, Klára. *Zobrazování a výklad dobové techniky, řemesel a praktických činností v Komenského Orbis Sensualium Pictus*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Fakulta pedagogická, Ústav pedagogiky a sociálních studií, 2022, 57 s. Bakalářská práce. Vedoucí práce: Mgr. Pavel Neumeister, Ph.D.

Prohlášení autora o původnosti díla

Jméno a příjmení autora:	Klára Vaněčková
UPOL ID autora:	D190232
Typ práce:	Bakalářská práce
Akademický rok:	2021/22
Téma závěrečné práce:	Zobrazování a výklad dobové techniky, řemesel a praktických činností v Komen- ského Orbis Sensualium Pictus

Prohlašuji, že svou závěrečnou práci jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucí/ho závěrečné práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou všechny citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury na konci práce.

Jako autorka uvedené závěrečné práce dále prohlašuji, že v souvislosti s vytvořením této závěrečné práce jsem neporušila autorská práva třetích osob, zejména jsem nezasáhla nedovoleným způsobem do cizích autorských práv osobnostních a/nebo majetkových a jsem si plně vědoma následků porušení ustanovení § 11 a následujících autorského zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, včetně možných trestněprávních důsledků vyplývajících z ustanovení části druhé, hlavy VI. díl 4 Trestního zákoníku č. 40/2009 Sb.

Olomouc

.....

podpis autorky*

*Autor podepisuje pouze v tištěné verzi.

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych poděkovala vedoucímu bakalářské práce panu Mgr. Pavlu Neumeisterovi, Ph.D. za odborné vedení, konzultace, trpělivost a podnětné návrhy k práci.

Obsah

Úvod	15
1 Život a doba Jana Amose Komenského	17
1.1 Mládí a studia	17
1.2 Stavovské povstání a pobělohorská doba	18
1.3 Pobyt v Lešně	19
1.4 Pozvání do Londýna a Švédska	20
1.5 Druhý pobyt v Lešně	22
1.6 Pobyt v Blatném Potoku	22
1.7 Třetí pobyt v Lešně	23
1.8 Poslední léta Komenského v Amsterdamu	24
2 Charakteristika pedagogického systému Jana Amose Komenského	27
3 Orbis Sencualium Pictus jako učebnice a obrazová encyklopedie Komenského doby	31
4 Vyobrazení dobových řemesel technických a praktických činností	35
4.1 Ikonografický rozbor	36
4.1.1 Zemědělství	37
4.1.2 Včelařství	38
4.1.3 Mlynářství	39
4.1.4 Pekařství	40
4.1.5 Rybaření	41
4.1.6 Tkalcovství	42
4.1.7 Krejčí	43
4.1.8 Švec	44
4.1.9 Tesař	45
4.1.10 Zedník	46
4.1.11 Stroje	47
4.1.12 Kovář	48
4.1.13 Truhlář a soustružník	49
4.1.14 Hrnčír	50
4.1.15 Bednář	51
4.2 Shrnutí ikonografického rozboru	51
Závěr	53

Literatura	55
Elektronické zdroje	57

Seznam obrázků

4.1	Úvodní obrázek z roku 1658.	35
4.2	Úvodní obrázek z roku 1685.	35
4.3	Úvodní obrázek z roku 1818.	35
4.4	Zemědělství.	37
4.5	Včelařství.	38
4.6	Mlynářství.	39
4.7	Pekařství.	40
4.8	Rybaření.	41
4.9	Tkalcovství.	42
4.10	Krejčí.	43
4.11	Švec.	44
4.12	Tesař.	45
4.13	Zedník.	46
4.14	Stroje.	47
4.15	Kovář.	48
4.16	Truhlář a soustružník.	49
4.17	Hrnčír.	50
4.18	Bednář.	51

Úvod

Za téma bakalářské práce jsem zvolila zobrazování a výklad dobové techniky, řemesel a praktických činností, které jsou vyobrazené v Komenského učebnici *Orbis Sensualium Pictus*. Jan Amos Komenský, autor této učebnice, je významnou osobností nejen pro české země, ale i pro celou střední Evropu. Ačkoli působil již v sedmnáctém století, z jeho myšlenek se vychází a čerpá do současnosti. Pro velkou řadu osob je Jan Amos Komenský velkým vzorem, a stejně tak i pro mě, jakožto budoucí učitelku dějepisu a pracovních činností. Proto jsem si vybrala téma, které se zaměřuje přímo na technicko-řemeslno-praktické činnosti v jeho obrázkové učebnici.

Hlavním cílem bakalářské práce je provést historickou rekonstrukci obsahu Komenského spisu *Orbis Sensualium Pictus* jako encyklopedického díla popisujícího veškeré klíčové oblasti lidských činností zakládající pojmové uchopení tehdejšího světa. Klíčovým úkolem bakalářské práce bude rekonstruovat významné oblasti praktických činností a řemesel jako součást výkladu Komenského světa.

Naplnění hlavního cíle je podmíněno dosažením dílčích cílů, kterými jsou především:

- Obecně charakterizovat Komenského myšlenkový a „pedagogický“ systém v kontextu dobového myšlení, klíčových dobových událostí Komenského života. Základními zdroji Komenského systému jsou pak změna myšlení a pojetí světa a jeho struktury v období renesance a pod vlivem náboženské reformace.
- Charakterizovat potřebu uspořádání světa a schopnosti jeho vyjádření v návaznosti na koncept labyrintu světa, potřebu jeho obecné nápravy prostřednictvím reformy vědění a vzdělanosti.
- Charakterizovat místo řemesel a praktických činností v systému Komenského encyklopedického výkladu světa a jeho obrazové a jazykové vyjádření ve spisu *Orbis Sensualium Pictus*.

Formulovanému hlavnímu cíli a jeho následné operacionalizaci na dílčí cíle bude také odpovídat struktura a členění bakalářské práce do jednotlivých kapitol.

K tomu, abych tohoto hlavního cíle dosáhla, musím se zaměřit i na samotný život Jana Amose Komenského, včetně jednotlivých událostí. Jeho doba byla velice složitá, plná rozporů a protikladů, kterými byl jeho život ovlivněn. Události života Komenského poznamenaly i jeho dílo, ve kterém se neustále snaží hledat východiska z oněch „labyrintů“ neboli bludišť jeho doby a základní teze jeho pedagogického díla. Jedním z tohoto pedagogického směru je i podat ucelenou encyklopedii Komenského doby.

Doba šestnáctého až sedmnáctého století, je dobou přechodu mezi feudalismem a kapitalismem a dobou přechodu středověku do novověku. V této době dozívá slavná renesance spolu s humanismem a nastupuje manýrismus těsně následovaný

nábožensky pevným barokem. Mnoho nesrovnalostí se též odráží i v samotných církevních a náboženských záležitostech. Na tento popud vzniklé reformační hnutí vycházející i částečně z myšlenek Jana Husa bylo však neúspěšné a mělo úplně opačný výsledek, než se čekalo, ještě větší rozkol a vznik nových církví a sekt. V sedmnáctém století též přichází vědecká revoluce, která upozaduje scholastiku a ta přestává být aktuální. Součástí této revoluce byl nepochybně i Jan Amos Komenský, který se výrazně zasadil o nové metody výuky. Tyto zmíněné protikladné tendence, ale i další, převážně pak na politické scéně, jako byl nástup buržoazie či ekonomické, jako rozvoj obchodu, především pak zámořského a s tím spojená inflace, vedly k prohloubení konfliktů a vyústily v krize, jejichž důsledkem se stala Třicetiletá válka. Dosavadní největší válečný konflikt v Evropě, jež začal českým stavovským povstáním v Praze proti Habsburské moci. Tyto a další problémy evropské společnosti se promítaly i v Komenského vlasti, v zemích Koruny Království českého, a ovlivňovaly tak i jeho život a dílo.

Jan Amos Komenský chtěl pomocí svého díla ovlivnit mínění veřejnosti a tím i směr politického vývoje ku prospěchu českého národa. Žil v těžké době plné zvratů, a sám tuto situaci označoval dvěma termíny „zkažený chaotický labyrint“ a „doba osvícená“ ačkoliv se může zdát, že si jednotlivé označení protiřečí. Termín „labyrint“ označoval společenský, náboženský a politický zkažený chaos, naopak „doba osvícená“ značila naději pokroku vědy, která přicházela v různých oborech.

V další části této bakalářské práce se budu věnovat obecné charakteristice Komenského pedagogického systému. Vzhledem k probíhajícím událostem v životě Jana Amose Komenského se zaměřím i na samotnou jeho církev, ze které po celou dobu čerpal a navazoval na předchozí myšlenky svých bratrů. K tomu využiji publikaci z roku 1956 od Amadeo Molnára *Česko-bratrská výchova před Komenským*. Vzhledem k jeho snaze o lidskou všenápravu se pokusím o vysvětlení jeho pedagogického projektu Pansofie, který úzce souvisí a navazuje na Panorthosii. Ke Komenského době a charakteristice jeho pedagogického systému patří i ovlivnění antikou a soudobě probíhající renesancí a humanismem.

Zaměření této bakalářské práce je převážně na dobové vnímání a zařazení techniky, řemesla a praktických činností do obecného výkladu uspořádaného světa, který tvoří poznatkovou a pojmovou základnu obecně vzdělaného člověka. Jedná se o důležité oblasti nejen pro samotného Jana Amose Komenského, ale i pro jeho církev Jednotu bratrskou, která měla zájem, aby její členové byli nejen vzdělanými osobami, ale též, aby byli řemeslně zruční. To rovněž odpovídá jejich snaze učit děti a mládež samostatnosti a zručnosti. V Komenského *Orbis Sensualium Pictus* se nachází popis celého světa, ale vzhledem k výše uvedenému se zaměřím převážně na pracovní činnosti. Popis jednotlivých obrázků mi bude sloužit jakožto vylíčení doby samotné.

1 Život a doba Jana Amose Komenského

1.1 Mládí a studia

Předkové Jana Amose Komenského, konkrétně jeho děd Jan Segeš byl ve třicátých letech šestnáctého století rychtářem ve vesnici Komňa. Odtud se se svým synem Martinem přestěhoval do nedalekého Uherského Brodu. Martin začal používat podle místa původu jméno Komenský. V Uherském Brodě založil Martin Komenský se svou ženou Annou rodinu a měli spolu pět dětí, čtyři dcery a nejmladšího syna Jana. Společně žili na panství Kunoviců, jenž byli nábožensky tolerantní.¹ Uherský Brod byl v době Komenského mládí prosperujícím městem jak hospodářsky tak kulturně, na čemž se podílel i jeho otec, byl členem cechu, který vyráběl a prodával pivo. Mladý Jan navštěvoval v Uherském Brodě městskou bratrskou školu, která vynikala svou kvalitou, a díky které se brzy projevilo Janovo nadání. V Janových dvanácti letech zemřeli oba jeho rodiče a nejmladší sestra. Byl tedy svěřen do výchovy své tetě z otcovy strany Zuzaně Nohálové, která žila ve Strážnici. Komenský zde navštěvoval bratrskou školu, kde se seznámil se svým celoživotním přítelem Mikulášem Drábíkem a pravděpodobně i se svým budoucím podporovatelem Karlem starším ze Žerotína. Ve Strážnici žil Komenský asi jen rok (1604-1605), než byla Strážnice vypálená uherskými vojsky. Poté šel ke svým poručíkům do Nivnice. Uherskobrodsko bylo brzy též drancováno uherskými vojáky, kteří se postavili proti Habsburkům, proto Komenský roku 1608 odchází do Přerova.² Toto období, kdy mladý Komenský viděl násilí, vraždění, vypalování domů a bídu ho později silně ovlivnilo v jeho sociálním cítění a snaze o nápravu společnosti bez násilí a bojů.

Přerov byl významným centrem Jednoty bratrské a nacházela se zde i kvalitní bratrská škola, kterou Komenský navštěvoval. V této době dostal ke křestnímu jménu ještě biblické jméno Amos.³ Jeho nadání si zde všiml Jan Lánecký a tak byl roku 1611 vyslán na zahraniční studia do německého Herbornu. Zde jej v encyklopedickém vnímání světa ovlivnil člen profesorského sboru Johann Heinrich Alsted. Během pobytu v Herbornu začal Jan Amos Komenský sepsávat dílo *Poklad jazyka českého*, což byl úplný slovník a mluvnice v jeho mateřském jazyce, tento spis později shořel v polském Lešně. Roku 1613 navštívil Nizozemsko, které ho svým svobodným prostředím ovlivňovalo po celý zbytek života. Poté začal studovat teologickou fakultu na univerzitě v Heidelbergu, hlavním městě Rýnské Falce, sídle kurfiřta Fridricha V.⁴

¹POLIŠENSKÝ, Josef: *Jan Amos Komenský*. Praha 1963, s. 17-22

²KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 15-19.

³KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 19-25.

⁴Později známý jako český „zimní“ král Fridrich Falcký.

Tyto Komenského zahraniční studia finančně podporoval Karel starší ze Žerotína, s nímž zůstal v kontaktu i poté co roku 1614 ukončil svá studia a vrátil se na Moravu, zde pomáhal Janu Láneckému spravovat přerovskou bratrskou školu.⁵

1.2 Stavovské povstání a pobělohorská doba

Po návratu z Německa působil v Přerově jako učitel a kazatel. Počátkem roku 1618 byl jmenován správcem německého bratrského sboru a školy ve Fulneku. Tato jeho část života byla spojená s pedagogickým, spisovatelským, ale i osobním úspěchem. Ve Fulneku se Komenský oženil s Magdalenou Vizovskou, založili spolu rodinu a narodili se jim dva synové. Byl to ovšem rok, kdy politické a válečné události začínající třicetileté války vstupují do života všech obyvatel. Jan Amos Komenský, stejně jako Jednota bratrská, podporoval české stavovské povstání a Fridricha Falckého proti křesťanským Habsburkům.⁶ Pro nekatolíky tragický výsledek bitvy na Bílé hoře znamenal nejen Komenského. Mnozí členové Jednoty bratrské začali odcházet do exilu, spolu s bratrskou knihovnou, archiváliemi i tiskárnou. Roku 1621 musel opustit Fulnek, protože byl drancován italskými a španělskými vojáky, tehdy přišel o majetek a později byly jeho knihy a spisy na Fulneckém náměstí teatrálně spáleny.⁷

Komenský se musel schovávat, během této doby zemřela jeho žena Magdaléna i jejich dva synové. Roku 1622 se přestěhoval do Brandýsa nad Orlicí, na panství Karla staršího ze Žerotína. Jeho deprese z dramatických událostí, které prožil, překonával psaním knih. Tragické události, válka, zničení vlasti i ztráta rodiny v něm vyvolávaly otázky, na které hledal odpovědi pomocí své víry, hledal „*hlubiny bezpečnosti*“ či „*ráj srdce*“. V roce 1623 tak vzniká jedno z jeho nejvýznamnějších děl *Labyrint světa a ráj srdce*. Roku 1624 založil novou rodinu s dcerou biskupa Jednoty bratrské Marií Dorotou Cyrillovou, se kterou měl syna a tři dcery. Na popud Jednoty bratrské navštívil Komenský v roce 1626 Lešno a Berlín, kde se setkal s bratrancem Karla staršího ze Žerotína Ladislavem Velenem ze Žerotína, jenž vedl český exil a měl sehrát klíčovou roli v útoku proti rakouským Habsburkům. Poté cestoval do Haagu na dvůr bývalého českého krále s prorocstvími, jež hlásala porážku Habsburků. Tato jeho snaha však nebyla přínosná. Během pobytu však Komenský nejspíš domluvil vydání svého díla *Mapa Moravy* věnovanou Ladislavu Velenovi ze Žerotína sloužící k orientaci Dánů v neznámé krajině. Plánovaný útok proti Habsburkům byl zmařen nedostatečnou spoluprací a situace se pro Čechy nevyvíjela příznivě. Proto

⁵KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 20-34.

⁶ČAPKOVÁ, Dagmar: *Jan Amos Komenský (1592-1670). Přehled života a díla*. Praha: 1991, s. 10.

⁷KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 35-44.

Komenský rozprodal svůj majetek a spolu se svou ženou se přestěhovali na zámek v Bílé Třemešné.

V zámecké knihovně studoval díla reformačních autorů, kterými byl ovlivněn. Jedním z nich byl německý pedagog Eliáš Bodin, který vydal knihu *Didaktika*, jež se stala inspirací pro Komenského *Didaktiku*. Dalším autorem byl Wolfgang Ratke, jenž se snažil o reformu vyučování a kladl důraz na mateřský jazyk, prostřednictvím kterého měli být vyučovány jazyky cizí. Po vzoru Ratkeho se i sám Jan Amos Komenský začal zabývat metodám vyučování jazyků. Komenského velice ovlivnil i anglický filozof Francis Bacon, který se snažil o reálné poznání a podnítil tak myšlenku Komenského plánu o reformě univerzálního myšlení. V neposlední řadě zde studoval rovněž díla dominikánského řeholníka Tommase Campanelly, jenž kladl důraz na harmonii s přírodou, Komenský jej často citoval ve svých spisech. Komenský byl též ovlivňován vizemi Kryštofa Kottery ze Šprotavy, jehož poznal roku 1625 a mladou vizionářkou Kristinou Poniatowskou. V jejich proroctví hledal útěchu a naději na lepší časy a ovlivňovali jej po zbytek jeho života.⁸

Mezitím byli Dáni poraženi císařským vojskem, což upevnilo postavení císaře Ferdinanda II. na českém trůně, který se rozhodl roku 1627 vydat *Obnovené zřízení zemské*, ve kterém upevnil dědičnou moc Habsburků v českých zemích, a rovněž prohlásil jediným povoleným náboženstvím katolické křesťanství. Císařským patentem nařídil svým poddaným konvertovat ke katolické víře nebo opustit zemi. Tato nařízení se pro Jana Amose Komenského stala zlomovým okamžikem jeho života a ovlivnila i jeho budoucí tvorbu. Komenský tedy se svou rodinou na začátku roku 1628 odešel do polského Lešna.⁹

1.3 Pobyť v Lešně

Komenský se se svou rodinou usadil v Lešně. Vlastníkem města byl rod Leszczyńských a již od poloviny šestnáctého století se sem uchylovali pod jejich ochranu členové Jednoty bratrské.¹⁰ Rafael Leszczyński a po jeho smrti jeho syn Bohuslav Komenského podporovali. Komenský byl roku 1632 jmenován biskupem Jednoty bratrské. Ačkoliv Komenský musel opustit svou vlast, nepřestal doufat ve svůj návrat, proto se se svými přáteli snažil o nalezení a vytvoření silné koalice, která by porazila rakouské Habsburky. Podstatnou roli v těchto jednáních sehrál Komenského podporovatel, Ludvík de Geer, který v letech 1618-1620 podporoval zbraněmi české stavy.

⁸POLIŠENSKÝ, Josef: *Jan Amos Komenský*. Praha 1963, s. 33-42.

⁹KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 45-55.

¹⁰BEČKOVÁ-RINGESOVÁ, Marta: *Jan Amos Komenský a Polsko*. Praha 1983, s. 83.

V Lešně se Jan Amos Komenský věnoval pedagogickým oblastem výchovy, roku 1630 vyšlo česky psané dílo *Didaktika česká*. Na knize Komenský začal pracovat již v Čechách a jedná se v Evropě o první soustavné pedagogické dílo, které vzniklo ve snaze o zlepšení vzdělávání českého národa. Současně Komenský pracoval na učebnici latinského jazyka *Janua Linguarum Reserata*, toto dílo bylo vydáno v roce 1631. Roku 1633 učebnice vyšla v českém jazyce jako *Dvěře jazyků otevřené* a nedlouho poté i v polském a německém překladu. Učebnice měla ve všech zemích, kde byla publikována, velký úspěch. Řada učenců komunikovala s Janem Amosem Komenským o reformačních vzdělávacích projektech. V této souvislosti navázal Komenský kontakty například s Johnem Duryem nebo Johannem Valentinem Andreaem a Samuelem Hartiblem. Kromě pedagogických spisů Komenský vyučoval na tamním gymnáziu, později se stal i jeho rektorem a byl považován za vůdčí osobnost. Mimo výuku se podílel například i na školním divadle, kde vystupuje pastor v exilu a zemí zaslíbenou jsou Čechy a Morava, na čemž se projevilo jeho neustálé vlastenecké vrácení se ke své rodné zemi. Pracoval na pedagogických příručkách pro učitele, které by sloužili ke zlepšení národní, tedy české vzdělanosti, z nichž bylo dokončeno jen *Informatorium školy mateřské*. Příručky byly praktickou částí projektu *Ráj církve* či *Ráje českého*, teoretickou část tvořil jeho spis *Didaktika*. Další jeho soudobou prací byli učebnice například geometrie, filozofie nebo fyziky. Ačkoliv Komenský nebyl badatelem o přírodě, chápal ji jako naši součást a naučil se od ní, že vše má svůj čas, odtud plyne jeho moto: „*Všechno nechť volně plyne, násilí budiž vzdáleno věcem.*“ Jan Amos Komenský měl velmi pozitivní ohlas na svá díla a současně se věnoval i pansofii, kterou považoval za univerzální životní moudrost, jeho hlavní myšlenkou bylo, aby se všichni vzdělávali ve všem co je potřebné pro život (*Omnes, omnia, omnino*).¹¹

1.4 Pozvání do Londýna a Švédska

Díla Jana Amose Komenského měli pozitivní ohlasy i v Anglii, kde byl propagován převážně učencem Samuelem Hartlibem, který stál v čele jeho příznivců nazývaných komeniánů. Těm se podařilo pro Komenského získat pozvání do Londýna, které bylo podpořeno jak parlamentní tak i církevní společností. Jan Amos Komenský přijel do Londýna v září roku 1641 a pobyt intenzivně využíval k diskuzím s osobnostmi jako John Dury, John Pell, Samuel Hartlib a dalšími na téma mírového úsilí a vytvoření nápravných koncepcí, ve kterých se počítalo se založením akademie učenců Sboru světla (*Collegium lucis*). Komenský na toto téma napsal spis *Via lucis*, ve kterém se věnuje myšlence o všenápravě světa, tu pak dále rozvinul ve

¹¹ POLIŠENSKÝ, Josef: *Jan Amos Komenský*. Praha 1963, s. 43-54.

své knize *Obecná porada o nápravě věcí lidských (De rerum humanarum emendatione consultatio catholica)*.¹² Bohužel plánované změny v metodice vzdělávání byly přerušeny v důsledku vypuknutí občanské války v Anglii. Ta rozdělila politicky i Komenského příznivce, kteří se podíleli na založení Královské učené společnosti. Kvůli politickému konfliktu mezi parlamentem a panovnickou mocí Stuartovců, jenž byl veden republikánem Oliverem Cromwellem a vyústil v popravu krále Karla I. (1649) a vytvoření Anglické republiky, byl Komenský nucen z Londýna odjet v červnu roku 1642. S komeniány, převážně pak s Hartlibem a i s Cromwellem byl dle dopisů v kontaktu nadále.¹³

Za svůj pobyt v Londýně získal Jan Amos Komenský nabídky do dalších zemí, mimo jiné i do Ameriky, kde byl pozván, aby se stal prezidentem neboli rektorem na Harvardově univerzitě v Cambridge založené roku 1636. Komenský ale přijal pozvání do Švédska, protože z Komenského pohledu mělo jako jediné možnost zvrátit dění ve střední Evropě ve prospěch českých protestantů. Proto přijal nabídku nizozemského velkoobchodníka a zbrojaře Ludvíka de Geera a spolu s Johnem Durym opustil v červnu roku 1642 Anglii a přes Nizozemí se vydal do Švédska. V Nizozemí se potkal se slavným Reném Descartem, který znal Komenského spisy, ačkoliv se rozcházeli ve způsobu cesty k poznání. Komenský navštívil též slavnou univerzitu v Leidenu. Nizozemská republika byla nábožensky velice svobodná a to nepochybně zasáhlo i Jana Amose Komenského. Ve Švédsku se setkal s mladou královnou Kristinou, která se prostřednictvím svého vychovatele a přítele Komenského Johannese Gothuse Matthiae učila latinskému jazyku pomocí učebnice *Janua Linguarum Reserata*. Nejvýznamnější událostí Komenského pobytu ve Švédsku se stalo jednání s kancléřem Axelem Oxenstiernou, kterého zaujaly Komenského reformní metody vyučování, a tudíž dostal za nabídku, reformovat celé švédské školství a napsat pro ně učebnice. Komenský byl navíc od státníka ujištěn, že Švédové pomohou českému národu v boji proti Habsburské vládě. Pedagogickou činnost Komenského v této době financoval převážně Ludvík de Geer.¹⁴

Komenský se ve službách švédského království spolu s rodinou usadil na šest let v polském Elbínku, město měli pod kontrolou Švédi a bylo nábožensky tolerantní, proto bylo pro Komenského ideálním místem pro tvorbu. Od roku 1644 byl Jan Amos Komenský profesorem na místním gymnáziu. Podle záznamů Komenský učil i švédskou královnu Kristinu, nicméně stále se zajímal o své spisy.¹⁵ V této době pracoval například na *Pansophiae diatyposis (Náčrt vševědy)* nebo na *Methodus linguarum novissima (Nejnovější metoda jazyků)*, tuto učebnici věnoval Ludvíku de Geer. Učebnice byla vytištěna roku 1649 v Lešně a její součástí je též *Analytická*

¹²POLIŠENSKÝ, Josef: *Jan Amos Komenský*. Praha 1963, s. 55-60.

¹³KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 77-90.

¹⁴KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 91-102.

¹⁵ČAPKOVÁ, Dagmar: *Jan Amos Komenský (1592-1670). Přehled života a díla*. Praha: 1991, s. 24.

didaktika, jedná se o první dílo, kde jsou napsány moderní myšlenky jazykové výuky.

Dalším zlomovým okamžikem Jana Amose Komenského bylo mírové kolokvium konané roku 1645 v polské Toruni, jednalo se o pokus náboženského smíření v Polsku. Shromáždění se účastnili katoličtí, luteránští a reformní teologové, mezi nimiž byl i Komenský, což vyvolalo nelibost jak jeho patrona Ludvíka de Geera tak i samotných Švédů, ti totiž neměli zájem o mír v Polsku. Špatné vztahy se Švédy se projevily roku 1646 při jeho druhém setkání se státníkem Axelem Oxenstiernou, který kritizoval Komenského školní reformy. To vedlo Komenského k odjezdu zpět do Lešna roku 1648.¹⁶

1.5 Druhý pobyt v Lešně

Jan Amos Komenský se ze Švédska spolu se svou rodinou vrátil zpět do Lešna v srpnu roku 1648. Bohužel nedlouho po příjezdu Jana Amose Komenského zasáhly hned dvě tragédie, tou první byla ihned po návratu smrt jeho druhé ženy Marie Doroty.¹⁷ O dva měsíce později se Komenský dozvěděl o podepsání smlouvy v Münsteru, známé jako *Vestfálský mír*. Smlouva byla podepsána 24. října 1648 a pro české země znamenala, že zůstanou pod vládou katolických Habsburků, což nejen Komenskému, ale i ostatním členům reformační církve znemožnilo návrat do vlasti. Třicetiletá válka tak byla oficiálně u konce, nicméně na některých místech se ještě bojovalo. Mimo jiné armády, švédská vojska při obléhání pražských měst rabovali a vykrádali. Vykraden byl i Pražský hrad a na pokyn švédské královny Kristiny byly odvezeny hodnotné rudolfínské sbírky, rožmberská knihovna či sochy od umělce Adriana de Vriese. Jan Amos Komenský se snažil získat pomoc pro český exil, udržoval kontakty s revoluční Anglií, a se svými bratry se snažil získat pomoc jak finanční tak i morální. Aby Komenský zabezpečil svou rodinu a děti, rozhodl se potřeť oženit s o třicet let mladší Janou Gajusovou, s níž neměl žádné děti.¹⁸

1.6 Pobyt v Blatném Potoku

Za daných okolností Komenský spolu se svou rodinou odjel na pozvání sedmihradského knížete Jiřího I. rodu Rákócziů do Blatného Potoku, aby reformoval tamní výuku na latinské škole. Cestu do Blatného Potoku Komenský realizoval nejspíše v dubnu či květnu roku 1650, při níž navštívil rodnou jihovýchodní Moravu a kontaktoval svého starého přítele Mikuláše Drabíka. V Blatném potoku se i s celou rodinou

¹⁶POLIŠENSKÝ, Josef: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Praha 1963, s. 63-65.

¹⁷POLIŠENSKÝ, Josef: *Komenský, muž labyrintů a naděje*. Praha 1996, s. 51.

¹⁸KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 103-110.

usadil v říjnu roku 1650. Sedmihradské knížectví bylo částečně nezávislé a nacházelo se mezi Habsburskou monarchií a Osmanskou říší. Ke Komenskému rozhodnutí přispěla nejen možnost aplikovat své pansofické projekty, ale i možnost navázat kontakt s bratrskými exilovými sbory v Uhrách a pokusit se od nich získat politickou podporu pro český exil a též pro Komenského zájmy. Na místní kalvinistické škole plánoval realizovat dokonalou výuku a odstranit školskou robotu. Současně Komenský pracoval na souboru Školského vzdělání, jehož součástí byla *Schola pansophica* (*Škola vševědná*), která obsahuje i v dnešní době platná pravidla vyučování. Dále se zde Jan Amos Komenský věnoval svému dílu *Orbis sensualium pictus*, které bylo vydané tiskem roku 1658 v Norimberku. Během pobytu v Uhrách Komenský podruhé divadelně zpracoval *Janua Linguarum Reserata*, jež vyšlo pod názvem *Škola hrou* roku 1656 a poté jako součást díla *Opera didactica omnia* roku 1657. Prvotně hra neměla úspěch, Komenský si ji však obhájil a přesvědčil i vdovu po Jiřím I. kněžnu Zuzanu Lórántffy, že divadelní představení žáků podporuje jejich samostatnost a aktivitu.¹⁹ Komenský mimo jiné napsal spis *Štěstí národa*, ve kterém definuje „národ“ a co je možné pro něj udělat. Spis vyjadřoval potřebu dobrých zákonů a úřadů, obecné svobody a svornosti obyvatel, dobré výchovy mládeže a v neposlední řadě veřejné bezpečnosti pro všechny, Komenským byl věnován svému podporovateli Jiřímu I. Rákóczimu. Komenský měl dobré vztahy nejen s knížetem Jiřím I., ale i s jeho ženou Zuzanou Lórántffy a jejich mladším synem Zikmundem Rákóczi, který Komenského i po smrti svého otce podporoval ve snaze zvýšit vzdělanost své země. V očích Jana Amose Komenského se Zikmund stal novou nadějí jak pro něj samotného, tak i pro české exulanty, který by obnovil boj proti rakouským Habsburkům a vyřešil tak českou otázku. Tuto Komenského naději podporovali i proroctví jeho přítele Mikuláše Drabíka. Plány byly přerušeny náhlou smrtí Zikmunda i jeho manželky Henriety Marie Falcké²⁰ na neštovice v únoru roku 1652, tím bylo podlomeno i postavení Jana Amose Komenského, což vedlo i ke zhoršení vztahů na místní škole. V důsledku těchto událostí se Komenský rozhodl v červnu 1654 odjet z Blatného Potoka zpět do Lešna.²¹

1.7 Třetí pobyt v Lešně

Po návratu z Blatného Potoka se Jan Amos Komenský vrátil ke své školní výuce a péči o Jednotu bratrskou, s čímž mu pomáhal jeho zeť Petr Figulus, kterého Komenský vychoval. Rok po jeho návratu, roku 1654, vypukla švédsko-polská válka a Komenský nepřestával doufat ve vytvoření opozice pro Habsburskou monarchii.

¹⁹KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 297.

²⁰Dcera českého „zimního“ krále Fridricha Falckého a Alžběty Stuartovny.

²¹KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 111-122.

Roku 1655 švédský král Karel X. Gustav napadl Polsko, kde vládl král Jan II. Kazimír. Polská šlechta švédského krále přímo podporovala a odmítala proti němu bojovat, a tak Karel X. Gustav obsadil Velkopolsko, Varšavu a Litvu téměř bez boje. Komenský doufal, že nově vzniklá koalice Švédska, Anglie a Sedmihradska by se později mohla obrátit proti Habsburkům. Jan Amos Komenský tak v zájmu svém i Jednoty bratrské posiloval své vztahy se Švédy a roku 1655 vydal oslavný spis na švédského krále Karla X. Gustava *Panegiricus Carolo Gustavo*. Spis však nebyl Poláky vnímán pozitivně. V okruhu přátel Komenského vznikl plán na získání podpory vůdce Anglie Olivera Cromwella pro chystané tažení vojska do českých zemí. Přes Slezsko do Čech měli proniknout oddíly, ve kterých byli i čeští exulanti. Po vypuknutí bojů, a prvotního úspěchu Švédů, se štěstí začalo obracet v jejich neprospěch. Oddíly katolického Polska napadli Lešno, jakožto kacírské hnízdo a město bylo vydrancováno a vypáleno. Komenskému a celé jeho rodině se naštěstí podařilo na poslední chvíli uniknout, avšak při požáru Lešna Jan Amos Komenský přišel o veškerý svůj majetek včetně knihovny a mnoha svých cenných děl, mezi kterými byl i rukopisný slovník *Poklad jazyka českého*, na kterém pracoval přes čtyřicet let. Během požáru byla zničena i bratrská tiskárna a velká část bratrského archívu. Komenský poté napsal spis *Lesnae Excidium (Zkáza Lešna)* vydaný roku 1656 ve kterém vyjádřil svou lítost nad opovržením některých Poláků a též v něm připomněl, že právě bratrská imigrace velmi přispěla k rozvoji města a proto je nespravedlivé svalovat všechnu vinu na české bratry. Nad Komenským a i dalšími českými exulanty, kteří přišli o všechn svůj majetek, byla projevena solidarita, která se projevila nabídkami pomoci ze Švédska, Anglie, Braniborska i Slezska. Komenský se dočasně se svou rodinou usídlil ve Frankfurtu nad Odrou, kde dostal pozvání od Vavřince de Geera, syna Ludvíka de Geera, do Amsterodamu, které přijal.²²

1.8 Poslední léta Komenského v Amsterodamu

Jan Amos Komenský přijel do Amsterodamu sám v srpnu roku 1656, jeho rodina jej následovala později. V městě Komenského přivítal jeho sponzor a podporovatel Vavřinec de Geer, který mu taktéž zařídil ubytování v domě U Diamantové růže. Po příjezdu jeho rodiny někdy v zimě 1656 byl ubytován v domě U Bílého beránka, až do roku 1657.

Pobyt Jana Amose Komenského v Nizozemském Amsterodamu se hodnotí jako jeho zlatý věk tvorby. Poté co přišel o svůj majetek v Lešně a byl podepsán *Vestfálský mír*, byl Komenský zdrcen, s tím se však jako po každé jeho prožité tragédii projevilo zvýšenou tvůrčí činností. Zvláště pak jeho první tři roky pobytu se považují za vrchol

²²KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 123-132.

jeho tvorby, právě zde dokončil a vydal velké množství svých zásadních literárních a i vědeckých děl.²³ Nizozemí pravděpodobně považoval částečně za svůj domov, ačkoliv nikdy nezapomněl na svou vlast. Nizozemské státní uspořádání považoval za ideální právě díky své svobodě, kterou vnímal i při svých předešlých návštěvách. Komenský zde pokračoval v dokončování a vydávání svých pedagogických, teologických a též filozofických spisů, spoustu svého úsilí zasvětil právě péči o svou církev a vydáváním spisů pro Jednotu bratrskou, v čemž mu velice pomáhal nejen jeho přítel a zeť Petr Figulus.

V Amsterodamu se vybuďovala knihovna a sám Komenský se stal členem cechu amsterodamských tiskařů. Bylo tedy možné postupně vydávat tiskem spisy Jana Amose Komenského, například *Živá tiskárna*, *Kancionál*, další vydání *Labyrintu světa a ráje srdce*, či *Historie o těžkých protivěnstvích církve české*. Jeho tvorbu podporoval Vavřinec de Geer, který se zajímal převážně o Komenského pansofická díla, ovšem magistrát města Amsterodamu se zajímal především o jeho pedagogické spisy. Roku 1656 tak Komenský obdržel obnos od purkmistrů, aby mohl vydat své nedokončené díla a též, aby mohl vyučovat latinskému jazyku. S čímž souvisí i událost, kdy městská rada udělila Janu Amosi Komenskému čestnou profesuru na vyšším gymnáziu, který předcházel amsterodamské univerzitě. Jelikož byl Komenský městskou radou podporován, věnoval jim nové vydání učebnice *Škola hrou* z roku 1657. Komenského tvorba byla velice plodná a jeho snaha vydat své díla tiskem bylo zvláště přínosné, když publikoval své dílo *Opera didactica omnia* (*Veškeré spisy didaktické*), který je dodnes považován jakožto revoluční zlomové dílo v oblasti komplexního vzdělávání i výchovy od předškolního věku až po dospělé jedince.²⁴

Jan Amos Komenský se rovněž zabíral teologickými polemikami. Ještě před jeho odjezdem do Amsterodamu na něj naléhal jeho přítel Mikuláš Drabík, aby vydal tiskem jeho proroctví. Drabík Komenskému oznámil, že vypálení Lešna je božím trestem za to, že nevydal jeho vidění. Proto je Komenský v roce 1657 vydal pod názvem *Lux in tenebris* (*Světlo v temnotách*), kde mimo Drabíkovi vize přidal i proroctví Kottery a Poniatowské.²⁵ Na sklonku svého života se zabýval převážně hledáním prostředků k vyřešení sporů bez válčení. S čímž souvisela anglicko-nizozemská válka probíhající v letech 1664-1667. Komenský odsuzoval jak samotné násilí, boje tak i náboženskou nesnášenlivost v Evropě, proto roku 1667 vydal spis *Angelus pacis* (*Anděl* či *Posel míru*), jakožto reakci na probíhající válku, ve kterém klade důraz na požadavek k ukončení válek a též uvádí návrhy na lepší uspořádání světa bez bojů a násilí. Jan Amos Komenský neuvažoval o náboženském míru jen s katolíky, ale dokonce i s Turky.²⁶

²³ČAPKOVÁ, Dagmar: *Jan Amos Komenský (1592-1670). Přehled života a díla*. Praha: 1991, s. 30.

²⁴ČAPKOVÁ, Dagmar: *Jan Amos Komenský (1592-1670). Přehled života a díla*. Praha: 1991, s. 32.

²⁵KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 145-150.

²⁶POLIŠENSKÝ, Josef: *Jan Amos Komenský*. Praha 1963, s. 77-88.

Pouhé dva roky před smrtí Komenského vydal jedno ze svých posledních děl *Unum necessarium (Jedno potřebné)*, jehož obsahem je jeho zamyšlení o životě, neustálé hledání pravdy, spravedlnosti a svobody a cesty k míru. V díle se píše: „*Celý můj život byl putováním a neměl jsem vlasti.*“ a rovněž „*Touž moudrost Kristovu, jedno potřebné, doporučuji i Tobě, můj lide moravský, i sousedním Čechům, Slezanům, Polákům a Uhrům, od nichž jsem byl pohostinně přijat v době vyhnanství a zakusil dobrodiní. Necht' vám dá Pán odměnou ono potřebné, to je abyste byli moudří, abyste výtěžků šťastných svých zemí dovedli užívat, nikoliv zneužívat.*“²⁷

Jan Amos Komenský zemřel dne 15. listopadu roku 1670 ve věku 78 let v Amsterdamu a o týden později dne 22. listopadu byl pohřben v kostelíku reformované církve v Naardenu.²⁸ Smrtí Jana Amose Komenského došlo k zániku celé církve Jednoty bratrské a Komenský se tak stal jejím posledním biskupem.²⁹

²⁷Muzeum Jana Amose Komenského. *Unum necessarium* [online]. c2022 [cit. 4. 3. 2022]. Dostupné z: <https://komensky.mjakub.cz/unum-necessarium-1dc410>

²⁸KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 155.

²⁹Církev Jednoty bratrské je znovu obnovena až na počátku 18. století.

2 Charakteristika pedagogického systému Jana Amose Komenského

Pedagogika Jana Amose Komenského je tvořena základní myšlenkou, že výchova a vzdělání má člověku dopomoci k tomu, aby v něm bylo rozvinuto lidství, a protože každá lidská bytost má právo na rozvoj, tak má právo i na výchovu a vzdělání.³⁰ Jan Amos Komenský chtěl vzdělávat všechny, všemu a všestranně, k čemuž měla sloužit škola, kde by se žáci vzdělávali hromadně přirozenou metodou, čímž kladl důraz na individualitu. Individualismus hrál velkou roli i v samotné církvi Jana Amose Komenského. Cílem bratrské školy bylo v žácích probudit vzájemnou odpovědnost a též samostatnost, což vedlo k individuálnímu vzdělávání, které mělo být řízeno vychovateli.³¹ Komenský svými metodami navazuje na tělesnou a duševní přirozenost člověka, díky čemuž poskytuje přirozenému vývoji podmínky a podněty. Cílem Komenského bylo vzdělávat příjemně, snadno a rychle a tím docílit pevného a trvalého učení.³²

Janu Amosi Komenskému sloužila za vzor nejen jeho doba, ale i předešlé epochy, mezi něž nepochybně patří i filozofie a literatura pohanské antiky. Komenský byl hluboce věřící osobnost, tudíž z antických mistrů čerpal jen tolik, kolik chtěl a potřeboval, používal jejich citáty nebo si je i upravoval. Největší oblibu našel u Seneky nebo u kynického filozofa Diogena, který žil v sudu a nepotřeboval mnoho věcí k životu, a právě tato snaha po přirozeném životě a lidskosti Komenského inspirovala.

S ohledem na dobu, ve které Jan Amos Komenský žil, je logické, že byl nejvíce ovlivněn křesťanstvím a především pak biblí, kterou považoval za základní zdroj poznání.³³ Ovšem nadřazování víry nad rozum, tak jak to určovala scholastika, jednoznačně odmítal. Stejně tak scholastiku odsoudili již dříve čeští bratři.³⁴ Jednota se od počátku snažila o humanistické vzdělávání, o čemž svědčí dokument z roku 1557, načež pak navazoval i sám Komenský.³⁵ Komenského křesťanské východiska a nejen ty, byly tedy značně poznamenány jeho církví, Jednotou bratrskou, jež byla ovlivněna prvotně husitskou a později luteránskou a kalvinistickou myšlenkou, jednota bratrská navazovala na jejich ideje mravní obrody a lidské nápravy.

Tak jak bylo zvykem Jednoty bratrské, po vyučení se jedinec stával učitelem dalších a každý se tak učil od každého. Stejně tak i Jan Amos Komenský v tomto

³⁰Pojem „pedagogika“ a „pedagogický“ v této bakalářské práci používám v soudobém významu. Jsem si vědoma skutečnosti, že Komenský pojem pedagogika nepoužíval a nahrazoval jej pojmem didaktika. Použití dobové terminologie by však mohlo být zavádějící.

³¹MOLNÁR, Amedeo: *Českobratrská výchova před Komenským*. Praha 1956, s. 170.

³²KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 187.

³³KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 185-188.

³⁴MOLNÁR, Amedeo: *Českobratrská výchova před Komenským*. Praha 1956, s. 148.

³⁵Jedná se o rozhovor bratra Blahoslava s Kašparem Nidbruckem o bratrském vzdělání; MOLNÁR, Amedeo: *Českobratrská výchova před Komenským*. Praha 1956, s. 124-125.

navazoval na zvyk a pokračoval se vzděláváním dalších, přitom se neustále obracel i k poznatkům samotné církve a čerpal tak z předešlých idejí.³⁶ Například první mateřská škola, která byla zřízena v bratrské budově, vznikla již roku 1566, popisuje ji dokument z téhož roku, ve kterém se řeší spor mezi bratrskou a městskou školou v Přerově. Mateřská škola musela být na nátlak jezuitů uzavřena, nicméně vznikla pro potřeby rodičů, ale též z důvodu, aby si děti zvykali na školství.³⁷ Podobu tak nalézáme i u Komenského školy mateřské. Další Komenského myšlenkou byla otázka učebnic, čímž se již roku 1565 po vynálezu knihtisku zabývala i samotná Jednota bratrská, která měla snahu o co nejefektivnější využití, což bezpochyby zahrnovalo i samotnou otázku využitelnosti pro vzdělání.³⁸

Značné impulsy k tvorbě získával Komenský především díky probíhajícím změnám v Evropě, které zapříčinila renesance a s ní související humanismus, jenž vycházel jak duchovního, vědního tak i literárního hnutí. Osobnosti sloužící Komenskému za vzory nepocházeli pouze z evangelické Evropy, ale byl mezi nimi i například první teoretik renesance Mikuláš Kusánský, který věřil ve zdokonalení lidského světa. Na Komenského dále hluboce zapůsobili odpůrci scholastiky, mezi nimiž byl španělský humanista Juan Luis Vives, který kritizoval především scholastické školství a navrhoval, aby bylo vyučováno na základě získaných zkušeností, nebo italský dominikánský mnich Tomasso Campanella, který doufal v pokrok lidstva, jenž dospěje k jednotě a harmonii mezi rozumem a přírodou. Inspirací byl pro Jana Amose Komenského nepochybně i katolický humanista Erasmus Rotterdamský, který jej zaujal převážně svými pedagogickými názory, tolerancí a v neposlední řadě neutuchající snahou o opravdové a mravné křesťanství.³⁹

Jan Amos Komenský měl rovněž velký zájem o jazyk, ve kterém neviděl pouze nástroj komunikace, ale též prostředek možné společenské nápravy. Z toho plynulo jeho mírové doporučení o vytvoření univerzální řeči, která by velice usnadnila mezinárodní komunikaci, což předcházelo vzniku esperanta o více než dvě stě let. Komenský je považován za průkopníka moderní filologie a srovnávací jazykovědy, zejména díky jeho systematickým slovníkům a důrazem na přesné pojmenování. Vliv renesance a starověké antiky hrál podstatnou roli i v oblasti jazyka, kdy sílil zájem o nové výukové metody latiny.⁴⁰ Což Komenský podpořil vydáním učebnic *Janua Linguarum Reserata* a *Orbis Sensualium Pictus*, které se stali velice oblíbenými a úspěšnými.⁴¹ Jejich obliba postupem času neklesala, protože byly neustále aktualizovány podle doby a soudobých potřeb. Jan Amos Komenský latinskému jazyku rozuměl mistrně

³⁶MOLNÁR, Amedeo: *Českobratrská výchova před Komenským*. Praha 1956, s. 11, 27.

³⁷MOLNÁR, Amedeo: *Českobratrská výchova před Komenským*. Praha 1956, s. 139.

³⁸MOLNÁR, Amedeo: *Českobratrská výchova před Komenským*. Praha 1956, s. 129.

³⁹KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 186-188.

⁴⁰KOPECKÝ, Milan: *Komenský jako umělec slova*. Brno 1992, s. 16-17.

⁴¹KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 247-248.

a považoval je za jazyk učenců. Čerpal převážně z humanistické latiny, která vycházela z klasických římských autorů, ale též svůj slovník obohacoval o výrazy latiny z celé její dlouhé historie.⁴² Zásadou jednoty bratrské se stal cílem Komenského vzdělávat všechny bez rozdílu, což se týkalo i výuky jazyků. Cílem jednoty bylo, aby bratři i sestry uměli aspoň tři jazyky, mezi něž bezesporu patřila i latina, jakožto jazyk učenců.⁴³

Myšlenky ohledně obsahu učení dovedly Komenského k myšlence pansofie. Cílem Komenského filozofie bylo dopomoci světu ke změně k lepšímu, k všenápravě lidstva, což považoval za vrcholné završení svého učení v díle *Obecná porada o nápravě věcí lidských* (*De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*).⁴⁴ Všenáprava se Komenskému stala jeho doživotním projektem, kterým se neustále zabýval. Jeho první částí se stala Panegersia, která se zabývala lidským vnímáním, jeho probuzení je dle Komenského důležité pro postoupení k dalšímu úkolu. Ve druhé části se zabýval Panaugií, která byla základním předpokladem pro další podmínky k uskutečnění *Všenápravy*, jednalo se o „zažehnutí velkého rozumového světla“. Další část *Všenápravy* tvoří již několikrát zmiňovaná pansofie, která tvoří koncepci všestranného a celoživotního vzdělávání pro každého nehledě na jejich majetky či původ. Tato vševěda se měla stát souhrnem primárních jevů, principů a souvislostí a současně tak plnit úlohu metodologického komplexního návodu světa. Dle Jana Amose Komenského paralelně vše souviselo se vším a díky Pansofii mělo dojít k poznání vyšší moudrosti a následnému porozumění lidstva.⁴⁵ Další částí *Obecné porady* se stala Panorthosia, která přímo navazuje na Pansofii a je jejím základem. Komenský dospěl k závěru, že k Panorthosii, neboli plné nápravě všech a ve všem je potřebné prvně opravit lidský rozum, vůli a schopnosti.

Nezanedbatelnou součástí pedagogického systému jak Komenského, tak i samotné Jednoty bratrské se stala fyzická práce a tělesná výchova žáků. Vedení dětí již od útlého věku k domácím pracím a řemeslům bylo pro církev naprosto klíčové.⁴⁶ Tato praktická výchova měla docílit samostatnosti jedinců. Pro šlechtu představovala fyzická práce podřadnou činnost vhodnou jen pro poddané. Jednota se však snažila o jiný pohled, rovnocenné postavení mezi svými bratry a sestrami zajišťovala právě vyučením se řemeslu. Již ve druhé či třetí generaci se tak nacházeli, mezi členy Jednoty i movití úspěšní řemeslníci.⁴⁷ Proto i sám Komenský ve svých spi-

⁴²KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 184.

⁴³MOLNÁR, Amedeo: *Českobratrská výchova před Komenským*. Praha 1956, s. 123.

⁴⁴Dále se budu o spisu *Obecná porada o nápravě věcí lidských* zmiňovat zkráceně jakožto o *Všenápravě* po vzoru pana Kumpera, Čížka i Polišínského.

⁴⁵ČÍŽEK, Jan: *Filosofie Franceska Patriziho a Jana Amose Komenského ve světle jejich vrcholných děl* [online]. Olomouc 2010, s. 68-69, [cit. 2022-04-13]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/ute2tq/>. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Tomáš Nejeschleba.

⁴⁶MOLNÁR, Amedeo: *Českobratrská výchova před Komenským*. Praha 1956, s. 104-106.

⁴⁷MOLNÁR, Amedeo: *Českobratrská výchova před Komenským*. Praha 1956, s. 105.

sech často zmiňuje domácí práce a fyzickou činnost jako nezanedbatelnou součást vzdělání. Důležitost manuální práce se tak odráží nejen v samotném oddílu *Orbis Sensualium Pictus*, který je pro tuto bakalářskou práci klíčovou učebnicí.

3 Orbis Sencualium Pictus jako učebnice a obrazová encyklopedie Komenského doby

Orbis Sensualium Pictus neboli česky *Svět v obrazech* je Komenským vytvořená univerzální učebnice a naučný jazykový slovník pro nauku cizích jazyků. V době jejího vydání se stala první obrázkovou učebnicí pro děti. Představovala spojení nejen názorné výuky latinského jazyka prostřednictvím jazyka mateřského, ale i věcné encyklopedické poznání všech oblastí života. Jedná se o učebnici, jež vychází ze zásady, že při počátečních vzdělávacích krocích jsou právě vnější smyslové orgány tou nejdůležitější oporou. Tyto smysly je třeba dále rozvíjet a usilovat o probuzení žákovy zájmu stejně jako o jeho iniciativu při studiu. Ve výuce se má dle Jana Amose Komenského přecházet od věcí ke slovům, od konkrétního k abstraktnímu a od známého k neznámému.

V předmluvě knihy Komenský upozorňuje na názornost, kdy se žáci nemají zabývat pouze obrázky, ale pozorovat svět a věci kolem sebe a učit se je tak správně pojmenovávat nebo i nakreslit.⁴⁸ Samotný text knihy je koncipován jako rozmluva mezi mistrem a žákem, a je rozdělen do sto padesáti tematických kapitol, které se zaměřují na jednotlivé oblasti života. V první kapitole se Jan Amos Komenský věnuje oblasti, která jemu samotnému je nejbližší a to bohu, v kapitole se rovněž věnuje stvoření světa a živlům. Následují kapitoly s tematikou přírody, člověka, lidskou činností a institucemi. V posledních kapitolách se Komenský věnuje náboženství a posledním soudem. V knize tak obsáhl všechny oblasti, jež považoval v životě za důležité.⁴⁹

První vydání knihy bylo dvojjazyčné, a to latinsky a německy v Norimberku roku 1658, kam Komenský poslal svoji první pokusnou verzi spolu s vlastními návrhy obrázků. O rok novější vydání bylo publikováno v Londýně, kde místo němčiny byla angličtina v kombinaci s latinou. První čtyřjazyčné vydání bylo publikováno roku 1666 a obsahovalo latinský, německý, francouzský a italský jazyk. Roku 1685 bylo vydáno první čtyřjazyčné zpracování, ve kterém měl své místo i český jazyk, latinsko-maďarsko-německo-české. Český titul v této knize byl *Swět Widitedlný*, v soudobé podobě lexikologie češtiny, zde měly své zastoupení i polské a slovenské výrazy neboli slovakismy. Postupně se kniha stávala univerzálním nástrojem pro výuku různých jazyků. Do současnosti bylo publikováno více než dvě stě vydání, v různých světových jazycích včetně turečtiny, perštiny, hebrejštiny či mongolštiny.⁵⁰

Jan Amos Komenský vycházel při tvorbě *Orbis Sensualium Pictus* ze své starší učebnice jazyků *Janua Linguarum Reserata* neboli v českém překladu jako *Dveře*

⁴⁸KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1956, s. 22-27.

⁴⁹KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1956.

⁵⁰KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 278-280.

jazyků otevřené. Tato učebnice vyšla již roku 1631 a stala se do té doby jeho nejznámějším a nejúspěšnějším dílem. Jako první učebnice obsahovala nejen poznání cizího jazyka, ale též systematický souhrn poznatků o nejdůležitějších jevech a věcí v životě. Komenského vzorem pro vydání této učebnice se stala španělská *Janua linguarum*, kterou vydali irští mniši roku 1611. Ačkoliv Komenský použil dosti podobný název knihy, samotnou koncepci sestavil zcela nově, scholastické memorování slovíček nahradil stylem jemu vlastním v duchu pedagogického realismu, kdy lidské vlohy je možné za příznivých podmínek dále rozvíjet. *Janua Linguarum Reserata* se tak stala encyklopedií, která latinskými slovy popsala celý svět, podle Komenského zásad od nejjednoduššího k nejtěžšímu, od známého k neznámému. Text učebnic *Janua Linguarum Reserata* a *Orbis Sensualium Pictus* byl téměř totožný. Jak již bylo zmíněno, Komenský při tvorbě *Orbis Sensualium Pictus* vycházel ze své starší učebnice *Janua Linguarum Reserata*. Jediným rozdílem se tak staly nové kapitoly. Komenský se snažil o aktuálnost svých učebnic, proto do novější učebnice *Orbis Sensualium Pictus* zařadil i další nové kapitoly, které dříve nebyly součástí *Janua Linguarum Reserata*.⁵¹ Jan Amos Komenský se vydáním těchto učebnic snažil o uspořádání světa, kdy se pokoušel dát světu řád.

Komenský se díky neustávajícím bojům a probíhající válce domníval, že se na světě žádný řád nenachází, tak jak to popsal již ve své knize *Labyrint světa a ráj srdce*. Komenský tedy dospěl k závěru, že pro pochopení světa člověk potřebuje nějaký návod, který by mu svět ukázal v uspořádaných vztazích. S tímto mělo člověku pomoci i samotné uchopení jazyka a na tomto základě se Komenský snažil uspořádat encyklopedicky i samotnou učebnici. Později však Komenský díky *Didaktice* začal přicházet na skutečnost, že pouze psát nebo mluvit o světě není dostačující a tak začal pracovat na první obrázkové učebnici *Orbis Sensualium Pictus*. Obě učebnice tudíž mají stejný cíl, encyklopedicky v sobě pojímají vše důležité pro člověka, aby se vyznal a orientoval ve světě, ale též aby ten svět, ve kterém se nachází, uměl i pojmenovat.⁵² Důležité je též podotknout, že význam slova „encyklopedie“ či „encyklopedický“ Komenský chápal ve smyslu vzdělávací soustavy v uzavřeném kruhu, ve kterém jsou jednotlivé jevy navzájem propojeny v jeden celek. Jedná se tedy o systémové vzdělání, které můžeme vidět na jednotlivých kapitolách a jejich řazení.

Samotná učebnice latiny *Orbis Sensualium Pictus* byla především vytvořena jakožto příprava k probírání *Vestibulária* a *Brány jazyků otevřené*.⁵³ Latinský jazyk byl v době Komenského považován za mezinárodní jazyk vzdělanosti, díky kterému se otvírala brána ke starověké a též středověké literatuře a učenosti. To znamená, že latina nebyla cílem vzdělání, ale jeho prostředkem. Odtud se odvíjí snaha Komen-

⁵¹KOMENSKÝ, Jan Amos: *Janua Linguarum Reserata*. Praha 1959, s. 14-107.

⁵²KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 246-250.

⁵³KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1991, s. 6.

ského urychlit vzdělávací proces latiny, aby zbylo více času na samotné vzdělávání se a rovněž snaha usnadnit výuku mladým studentům, kteří nebyli zvyklí na soustavné učení se. Komenského cílem tedy bylo snadné a především nenásilné osvojení latiny. Komenský v učebnici tak zcela originálně propojil text s obrázky pomocí číslic právě k onu usnadnění.

Prvotní dřevoryty v nové Komenského učebnici *Orbis Sensualium Pictus* z roku 1658 byly opatřeny neznámým autorem. Konkrétní jméno je uvedeno až v souvislosti s učebnicí z roku 1685, ve které se nachází přepracované ilustrace podle norimberského vydání z roku 1658 od autora Jonáše Bubenky.⁵⁴ Další změna autora ilustrací nastala patrně při vydání z roku 1818, kdy se na některých nových obrázcích objevil podpis G. Sturm nebo signatura S.⁵⁵ Právě tyto obrázky budou předmětem analýzy této bakalářské práce.

⁵⁴KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992, s. 167.

⁵⁵JANÍK, Hertvík: *Předmluva*. In: KOMENSKÝ, Jan Amos: *Veškeré spisy X (8)*. Brno 1929, s. 5-7.

4 Vyobrazení dobových řemesel technických a praktických činností

Ve všech vydáních *Orbis Sensualium Pictus* se nachází stejné či podobné obrázky, v závislosti na jejich autorovi, jak jsem již zmínila výše. I po změně autora se však mnohé nezměnilo, jak je patrné na obrázcích níže. Na obrázku 1, 2 a 3 se nachází úvodní dřevoryty z učebnic *Orbis Sensualium Pictus*, na kterých je patrné, že ačkoliv jsou obrázky rozdílné, významově se vůbec nemění a zachovávají si tak svou podstatu. Komenského text tudíž i s pozměněnými obrázky neztrácí významu.

Obr. 4.1: Úvodní obrázek z roku 1658.

Obr. 4.2: Úvodní obrázek z roku 1685.

Obr. 4.3: Úvodní obrázek z roku 1818.

Pro výklad jednotlivých řemesel a praktických činností budu využívat obrázků z učebnice vydané roku 1818. Tyto obrázky jsou nejdetaileji vyobrazené, proto bude jejich popis a rozbor snazší a pečlivější. Dalším důvodem jejich využití je velikost dřevorytů, rozměr obrázků je větší než v předešlých vydáních, tudíž snímek jednotlivých řemesel bude přínosnější. Obrázky budu skenovat z knihy *Orbis Sensualium Pictus* vydané pod vedením paní PhDr. Naděždy Kvitkové a kolektivu autorů

v Praze roku 1991. U každé činnosti tak bude nejen její analýza, ale rovněž i daný obrázek, který bude sloužit jako názorná ukázka.

4.1 Ikonografický rozbor

Komenského *Orbis Sensualium Pictus* se skládá ze sto padesáti kapitol, které pojímají celý svět. Vzhledem k zaměření této bakalářské práce se budu věnovat patnácti kapitolám, které pojednávají o technice, řemeslech či praktických činnostech. Tyto snímky spolu s ikonografickým rozbohem budou sloužit k celkovému přiblížení obrazu doby Komenského. Obsažené řemesla svědčí jak o jejich důležitosti v soudobém životě všech lidí, tak i o Komenského potřebě tyto řemesla a činnosti zaznamenat do učebnice, tak aby se děti s těmito řemesly seznámili, vyznali se v nich a uměli též používat správnou terminologii. Součástí ikonografického rozboru je především analýza nejen obrázku a jeho číselného označení, ale i textu, který k danému obrázku náleží. Cílem je poukázat na souvislost mezi způsobem řazení textu a též systému číslování na jednotlivých obrázcích. Vše na obrázcích i v textu má svůj řád a důvod takového řazení. Dalším cílem bude pozorování podobností mezi jednotlivými texty a jejich obrázky mezi sebou navzájem.

4.1.1 Zemědělství

Prvním označeným slovem v textu a i na obrázku je osoba orače (číslo 1), který zapřahá voly (číslo 3) do pluhu (číslo 2). Orač drží v levé ruce kleč (číslo 4), což je držadlo pluhu a v pravé otku (číslo 5), nářadí pro čištění pluhu, kterou odhruje hroudy (číslo 5). Oře půdu radlicí (číslo 7), která předtím byla mrtvou (číslo 8) a dělá brázdy (číslo 9). Poté orač seje semeno (číslo 10) a zavlačuje bránami (číslo 11). Druhou osobou označenou v textu je žnec (číslo 12), který žne zralé obilí srpem (číslo 13), sbírá hrsti (číslo 14) a váže snopy (číslo 15). Třetí označenou osobou je mlátec (číslo 16), který na humně (číslo 17) mlátí obilí cepem (číslo 18), přehazuje jej lopatou (číslo 19), a poté co se oddělí plévy a sláma (číslo 20) je sype do pytlů (číslo 21). Poslední osobou je sekáč (číslo 22) na louce, který seká trávu kosou (číslo 23) a shrabuje ji hráběmi (číslo 24). Podávkami (číslo 25), což jsou vidle, pak seno dává do kup (číslo 26) a na vozech (číslo 27) ho pak sváží do seníku (číslo 28).⁵⁶ Text i obrázek nám v tomto případě symbolizuje, že osoba, která se o půdu stará, jí přetváří z mrtvé na úrodnou, k čemuž používá různé nářadí. Svou péčí a setbou semen člověk docílí úrody, kterou poté zpracovává a ukládá.

Obr. 4.4: Zemědělství.

⁵⁶KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1991, s. 38-39.

4.1.2 Včelařství

Tato kapitola se nezabývá osobou včelaře, ačkoliv je zde vyobrazen, tak není ani pojmenován. Zaměření je zde přímo na včely, které tvoří roje (číslo 1) a každý roj má svou královnu (číslo 2). Pokud roj chce odletět je přivoláván zpět zvukem kovové nádoby (číslo 3) a zavírá se do nového úlu (číslo 4). Jak je patrné z obrázku, kovovou nádobu drží včelař, ale ani zde není pojmenován. Dále se učíme, že si včely budují šestihranné buňky (číslo 5), které plní a tvoří plástve (číslo 6), ze kterých vytéká med (číslo 7). Posledním označeným pojmem je vosk (číslo 8), který vzniká rozpuštěním vosťin nad ohněm.⁵⁷

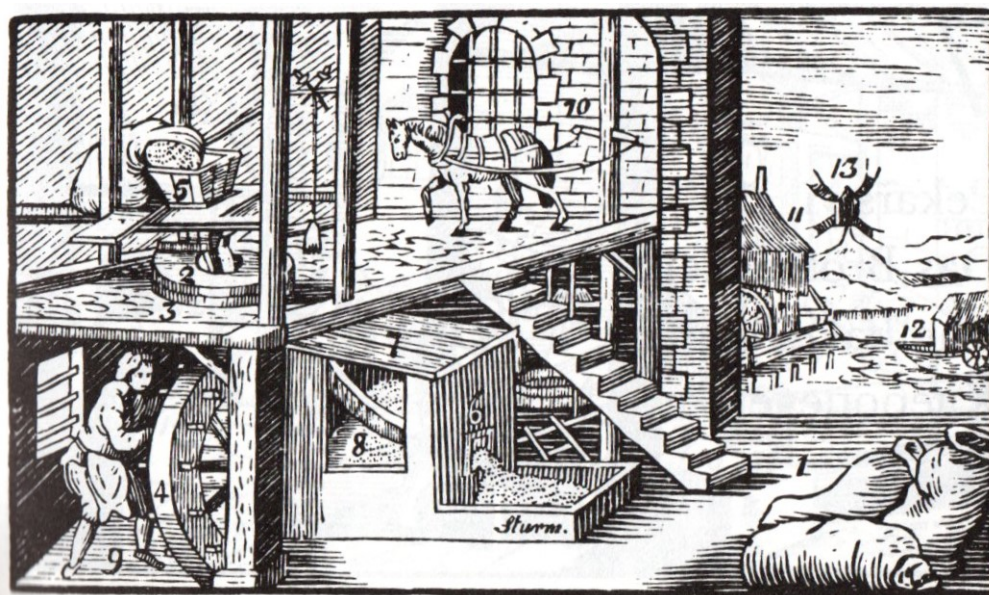

Obr. 4.5: Včelařství.

⁵⁷KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1991, s. 40-41.

4.1.3 Mlynářství

Text kapitoly pojednávající o mlýně začíná uvedením mlýna (číslo 1), číslice se na obrázku nachází v prostoru u pytlů s moukou a odkazuje tak na celý výjev, což v *Orbis Sensualium Pictus* není příliš obvyklé. Dále jsou označené dva mlýnské kameny první zvaný žernov (číslo 2) a kámen pod ním zvaný spodek (číslo 3) poháněné mlýnským kolem (číslo 4), které rozemílají zrní z trychtýře (číslo 5). Následně oddělují otruby (číslo 6), které padají do truhly (číslo 7) od mouky, která se přesívá přes síto (číslo 8). Jako poslední jsou uvedeny druhy mlýnů podle jejich pohonu. První jsou ruční (číslo 9), kde je znázorněn mlynář, ale není pojmenován ani označen, dále koňské (číslo 10), vodní (číslo 11), lodní (číslo 12) a poslední větrné (číslo 13).⁵⁸

Obr. 4.6: Mlynářství.

⁵⁸KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1991, s. 42-43.

4.1.4 Pekařství

První označeným a pojmenovaným je osoba pekaře (číslo 1), ten prosívá mouku sítím (číslo 2) a poté jí dává do díže (číslo 3). V díži dělá těsto (číslo 4) a míchá jej dřevěnou kopistí (číslo 5). Dále je v textu vypsán a na obrázku vyznačen výčet druhů pečiva, který je z těsta možný upéct. Označen je prvně chléb (číslo 6), dále koláč (číslo 7), žemle (číslo 8) a preclík (číslo 9). Poté je popsán konečný proces pečení, kdy vytvarované pečivo se dává lopatou (číslo 10) do otvoru (číslo 12) v peci (číslo 11). Je popsán i předcházející proces čištění pece, kdy se pohrabáčem (číslo 13) vyhrabává uhlí, jež hází (číslo 14) na zem na hromadu. Zajímavé je v tomto případě označení slovesa hází, ačkoliv na obrázku se příslušná číslice nachází u uhlíků.⁵⁹ Poslední popis se týká popisu částí chleba, že uvnitř je střída (číslo 16) a venku kůrka (číslo 15).⁶⁰

Obr. 4.7: Pekařství.

⁵⁹Stejně tak je označeno sloveso i v prvním vydání *Orbis Sensualium Pictus*, které jsem použila pro porovnání, zda se nejedná o překlep. KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1956, s. 101.

⁶⁰KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1991, s. 44-45.

4.1.5 Rybaření

Prvním označeným a i pojmenovaným je opět osoba znázorňující rybáře (číslo 1), který chytá ryby. Poté jsou vyjmenovány způsoby, kterými je možné ryby chytat, při čemž jsou znázorněny a pojmenovány rybářské potřeby. Prvním způsobem je chytání ryb z břehu na udici (číslo 2), na níž je na niti připevněná návnada. Druhým způsobem je chytání v břehu pomocí čerenu (číslo 3), který visí na bidlu (číslo 4), což je rybářská síť v rámu, jenž se pouští do vody, na obrázku je znázorněna jako menší podběrák. Další možností rybaření je z loďky (číslo 5) do sítí (číslo 6) nebo vrše (číslo 7), což je past, která se ve vodě nechává přes noc. Zajímavým faktem je, že na obrázku jsou číslicí pět označené obě loďky, ačkoliv na jiných obrázcích, pokud jsou objekty znázorněny vícekrát, jsou číslicí označené jen jednou.⁶¹

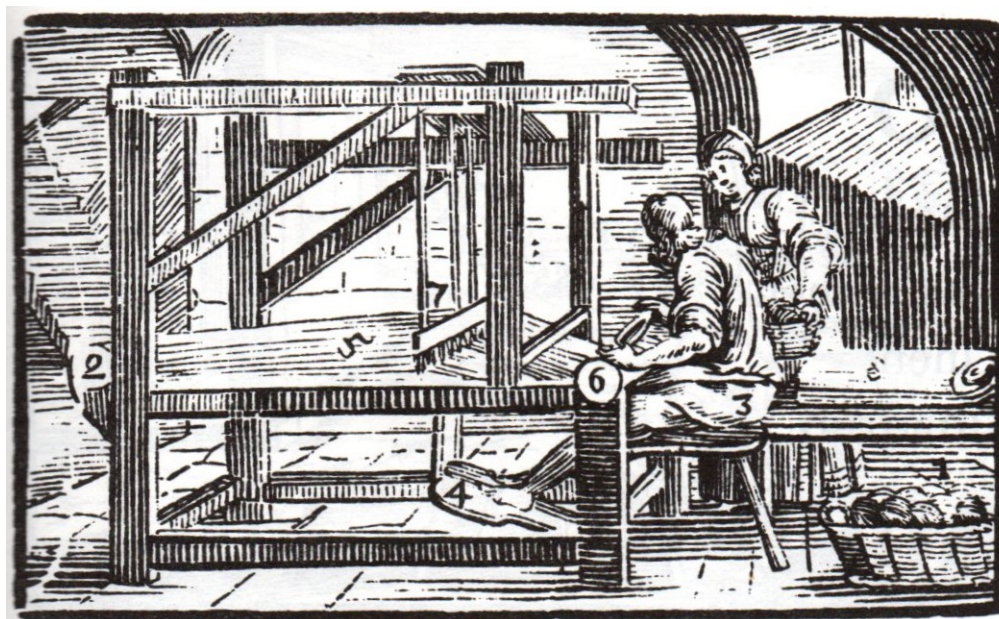

Obr. 4.8: Rybaření.

⁶¹KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1991, s. 46-47.

4.1.6 Tkalcovství

V této kapitole je opět prvním jmenovaným osoba vykonávající činnost, ovšem s rozdílem, že není označena na obrázku číslicí. Tkadlec sruje přízi (číslo 1) a navíjí jí na vratidlo (číslo 2), sedí za tkalcovským stavem (číslo 3) a nohama šlape na podnožku (číslo 4). Poté brdem (číslo 5) rozděljuje osnovu a prohazuje jí člunkem (číslo 6), pak přiřazuje předivo paprskem (číslo 7) a tak vzniká plátno (číslo 8). V textu je ještě uvedeno, že podobným způsobem vytváří soukeník z vlny sukno.⁶²

Obr. 4.9: Tkalcovství.

⁶²KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1991, s. 60-61.

4.1.7 Krejčí

Prvním jmenovaným pojmem je osoba krejčího (číslo 1), ten stříhá sukno (číslo 2) nůžkami (číslo 3). Poté jej sešívá jehlou a nití (číslo 4), což je znázorněné u druhé figury krejčího. Vyobrazená je i žehlička (číslo 5), která je v textu zařazená k popsání žehlení švů. Poté jsou jak v textu, tak i na obrázku vyobrazeny různé druhy oděvů, které krejčí šije počínaje skládanými (číslo 7) sukněmi (číslo 6) na kterých je dole obruba (číslo 8) s prýmky (číslo 9), což jsou ozdobné proužky látky. Dále pláště (číslo 10) s límcem (číslo 11), šaty s rukávy (číslo 12), kazajky (číslo 13) s knoflíky (číslo 14) a rukávy (číslo 15). Až po kalhoty (číslo 16) s tkanicemi (číslo 17), punčochy (číslo 18), rukavice (číslo 19) a kamizolky (číslo 20).⁶³

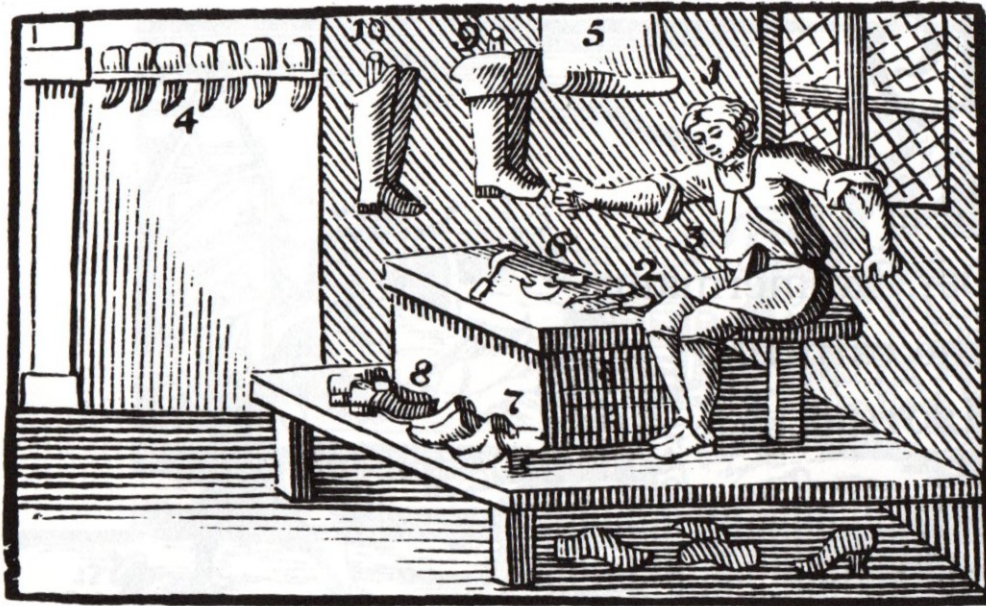

Obr. 4.10: Krejčí.

⁶³KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1991, s. 64-65.

4.1.8 Švec

V této kapitole je opětovně prvně označena osoba vykonávající činnost, švec (číslo 1), který pracuje s šídlem (číslo 2) a smolnou dratví (číslo 3), což je ševcovská nit obalená pryskyřicí. Švec dělá boty (číslo 9) na kopytě (číslo 4) z kůže (číslo 5), která se krájí knejpem (číslo 6). Dále tvoří škorňe (číslo 10), sandály (číslo 7) a střevíce (číslo 8). V textu jsou dále popsány části obuvi, kde dole se nachází podešev a nahoře nárt. Avšak to již není na obrázku vyobrazené.⁶⁴

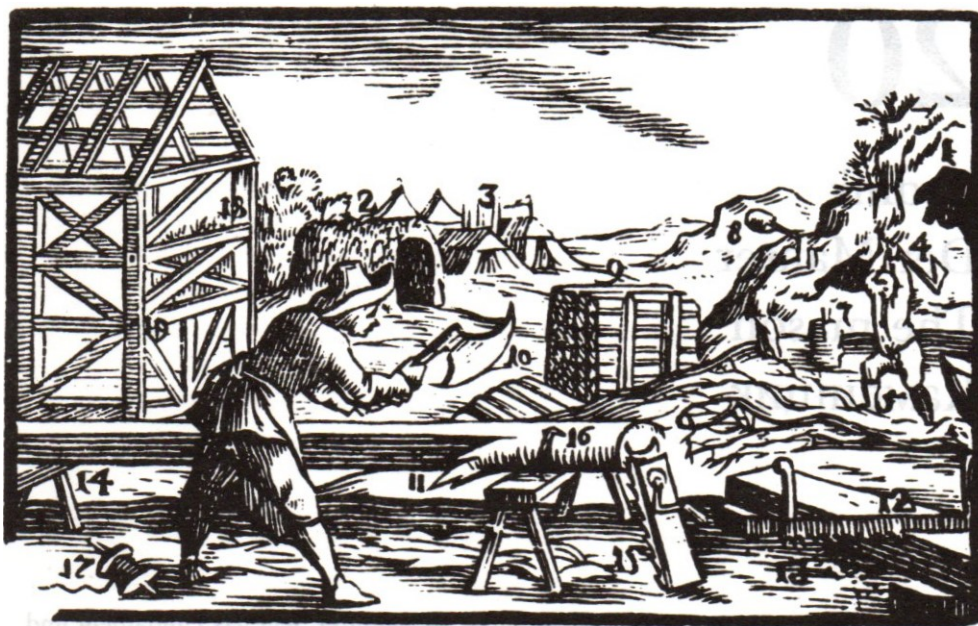

Obr. 4.11: Švec.

⁶⁴KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1991, s. 66-67.

4.1.9 Tesař

Kapitola pojednávající o tesařství začíná úvodem, kde prvně lidé bydli. Vyjmenovány jsou zde různé příbytky v chronologickém pořadí, počínaje jeskyněmi (číslo 1), poté boudy či chatrče (číslo 2) z listí, stany (číslo 3) a jako poslední jsou jmenované domy, ve kterých se dle textu žije nyní. Poté je prvně jmenován dřevař, jakožto osoba vykonávající činnost, ačkoliv není označen v obrázku, který se sekerou (číslo 4) kácí stromy (číslo 5) a nechává odřezané větve (číslo 6). Sukovité dřevo je štípáno klínem (číslo 7), který se zaráží palicí (číslo 8) a poté dřevo skládá na hromady (číslo 9). Další vyobrazenou osobou je tesař, v odstavci je rovněž na prvním místě, ale opět není označen v dřevorytu. Označena je až tesařská sekerá, takzvaná širočina (číslo 10), se kterou tesař pracuje a tesá stavební dříví, přičemž odlétají třísky (číslo 11). Dále tesař řeže pilou (číslo 12) od které padají piliny (číslo 13). Znázorněn a popsán je i jeřáb (číslo 15) pomocí kterého se zvedají kulatiny a trámy na kozy (číslo 14), ke kterým je upevněn skobami (číslo 16). Měří se šňůrou (číslo 17). Poté tesař váže stěny (číslo 18) a trámy sbíjí nárožníky (číslo 19), což jsou velké skoby určené pro spojování trámů.⁶⁵

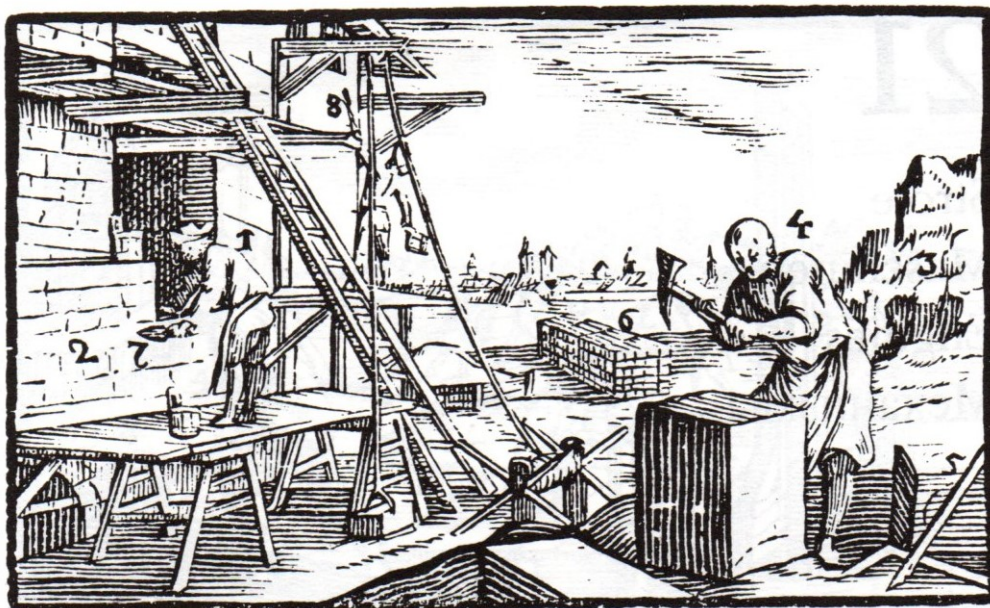

Obr. 4.12: Tesař.

⁶⁵KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1991, s. 68-69.

4.1.10 Zedník

Kapitola začíná pojmenováním osoby zedníka (číslo 1), ten klade základy a staví zdi (číslo 2) z kamene, který se láme v lomu (číslo 3). Další označenou osobou a i profesí je kameník (číslo 4), který kámen z lomu otesává podle úhelnice (číslo 5). Nebo se staví z cihel (číslo 6), které se vypalují z hlíny, písku a vody. V poslední fázi zedník pomocí zednické lžice (číslo 7) omítá zeď maltou a bílí (číslo 8) ji.⁶⁶

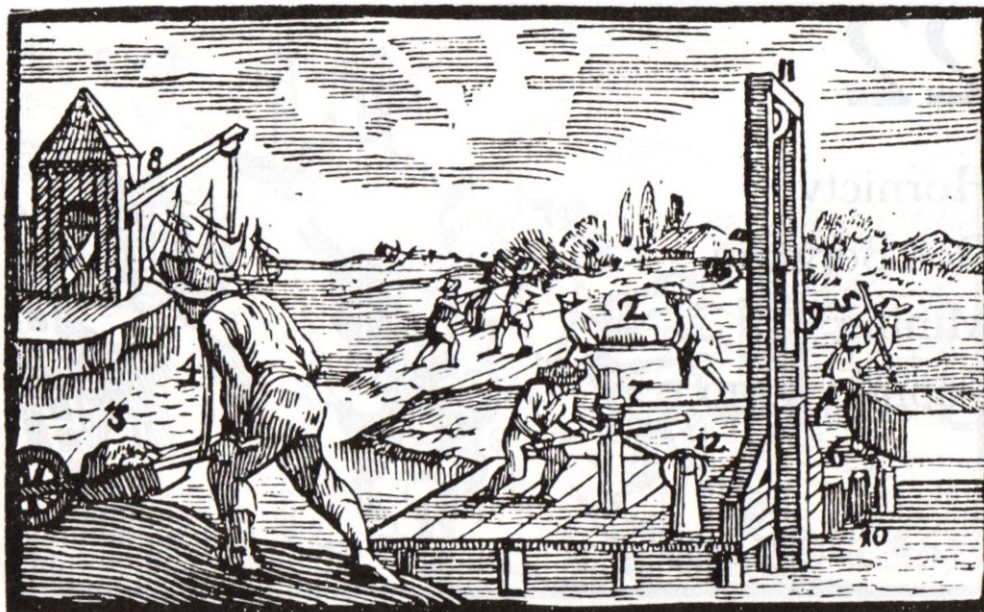
Obr. 4.13: Zedník.

⁶⁶KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1991, s. 70-71.

4.1.11 Stroje

Na většině vyobrazení a v textu se na prvním místě nachází tvůrce, který činnost vykonává. V kapitole pojednávající o strojích tomu tak není. Jan Amos Komenský se zde věnuje pouze věcem, ke kterým je sice zapotřebí lidské síly, ale již zde nefigurují jako vykonavatelé činnosti, tou se stává daný stroj. To také koresponduje s tím, že na dřevorytu je vyobrazeno několik osob, ale ani jedna není číselně označena. Číselné označení zde tak náleží pouze strojům.

Pokud se břemeno nese na tyči (číslo 1) nebo na nosítkách (číslo 2) je zapotřebí dvou, kdežto jeden zvládne tu stejnou práci, když před sebou tlačí kolečko (číslo 3), které má popruhem (číslo 4) zavěšené na krku. Ještě více práce zvládne jedinec, který břemeno položené na válci (číslo 6) válí před sebou pákou (číslo 5). Popsán je i rumpál (číslo 7) u kterého se musí chodit dokola. Lidí je zapotřebí i při jeřábu (číslo 8), ve kterém je duté kolo, v němž někdo chodí. Posledním strojem je beran (číslo 9), který se zdvihá provazem taženým přes kladky (číslo 11) nebo rukama, pokud má držadla (číslo 12) a používá se k zarážení kůlů (číslo 10).⁶⁷

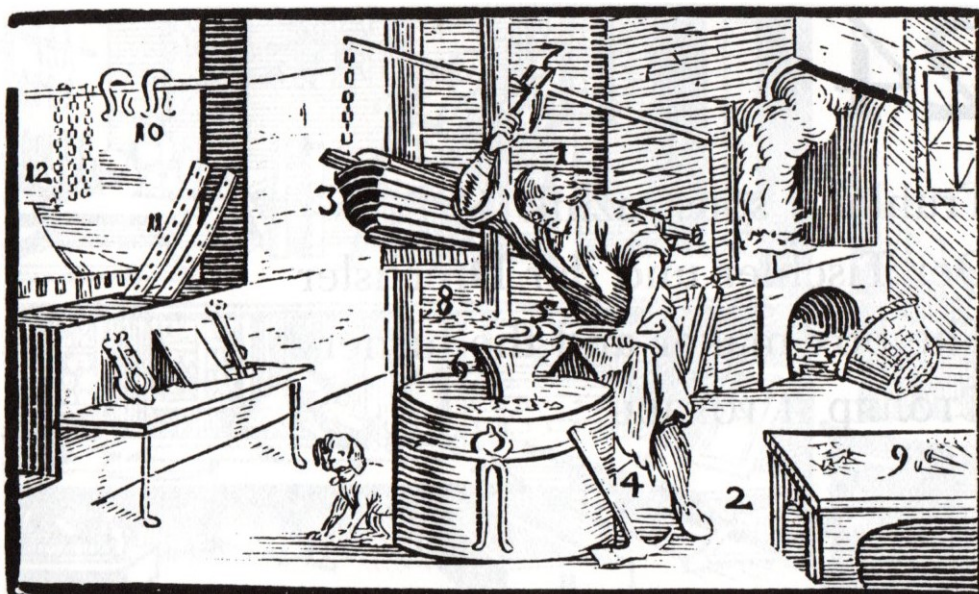

Obr. 4.14: Stroje.

⁶⁷KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1991, s. 72-73.

4.1.12 Kovář

Řemeslo začíná pojmenováním vykonavatele činnosti kovářem (číslo 1), který pracuje v kovárně (číslo 2). Zde je znovu označen i samotný prostor kde osoba pracuje. Kovář dmýchá oheň tak, že šlape na měch (číslo 3) nohou (číslo 4), aby rozžhavl železo. Železo se vytahuje kleštěmi (číslo 5) a dává se na kovadlinu (číslo 6) kde se kuje kladivem (číslo 7) a odlétají jiskry (číslo 8). Po popisu postupu práce následuje výčet výrobků, které kovář zhotovuje, jako jsou hřebíky (číslo 9), podkovy (číslo 10), cány (číslo 11), což jsou podlouhlé kusy železa a řetězy (číslo 12).⁶⁸

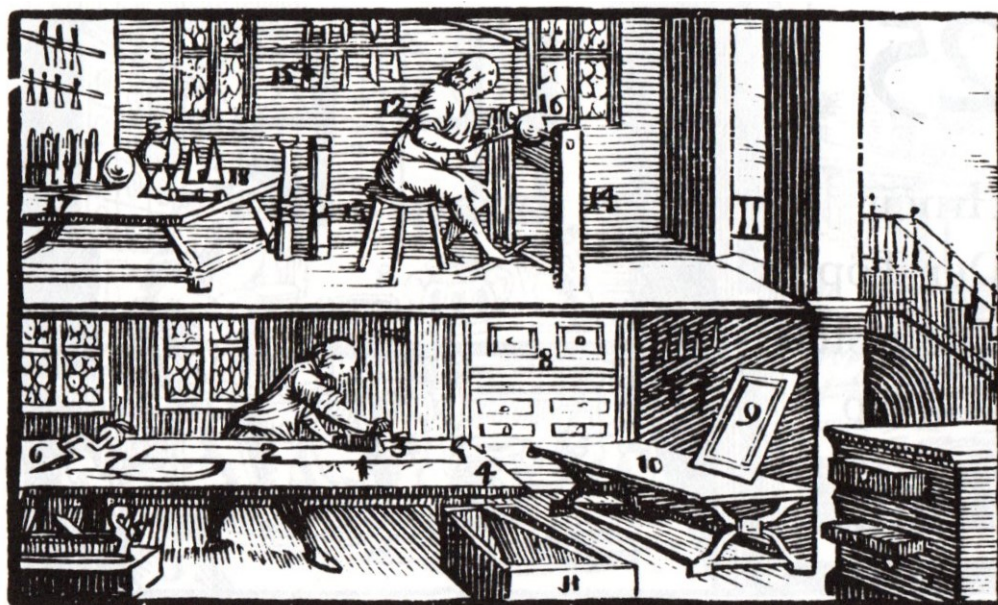

Obr. 4.15: Kovář.

⁶⁸KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1991, s. 76-77.

4.1.13 Truhlář a soustružník

Na obrázku v této kapitole můžeme vidět dvě dílny, což není v *Orbis Sensualium Pictus* což není příliš obvyklé. Popsány jsou tu dvě činnosti samostatně, ačkoliv spolu úzce souvisí. Prvně se začíná osobou truhláře (číslo 1), ten hobluje prkna (číslo 2) hoblíkem (číslo 3) na hoblovacím stole (číslo 4). Dřevo srovnává hladíkem (číslo 5), což je druh hoblíku, vrtá nebozezem (číslo 6), řeže pořízem (číslo 7) a spojuje klihem (číslo 8). Jako poslední je zmíněné, že truhlář dělá tabule (číslo 9), stoly (číslo 10) a truhly či skřínky (číslo 11). Ve druhé části se začíná opět osobou vykonávající činnost, soustružníkem (číslo 12), který sedí na stoličce (číslo 13) a soustruží u soustruhu (číslo 14) soustružnickým nožem (číslo 15). Poté jsou opět jmenovány možnosti výrobků, mezi které patří koule (číslo 16), kuželky (číslo 17) a loutky (číslo 18).⁶⁹

Obr. 4.16: Truhlář a soustružník.

⁶⁹KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1991, s. 78-79.

4.1.14 Hrnčář

Osoba hrnčáře je opět prvním označeným a popsáním pojmem (číslo 1), ten sedí za hrnčářským kruhem (číslo 2) a z hlíny (číslo 3) tvaruje různé nádoby. Mezi ně patří hrnce (číslo 4), džbány (číslo 5), třínohé nádoby (číslo 6), mísy (číslo 7), hliněné nádobí (číslo 8), kachle (číslo 9) a poklice (číslo 10). V konečné fázi je vypaluje v peci (číslo 11). Zajímavé na tomto dřevorytu je i vyobrazení, čím obvykle hrnčářské výrobky končí a to rozbitými střepey (číslo 12).⁷⁰

Na tomto snímku a textu je nejvíce patrný řád, kterým se Komenský řídil. Je zde i jisté podobenství s bohem, který vytvořil svět.

Obr. 4.17: Hrnčář.

⁷⁰KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1991, s. 80-81.

4.1.15 Bednář

V této kapitole podobně jako ve většině předchozích se na prvním místě ocitá bednář (číslo 1), jakožto vykonavatel činnosti. Ten je opásaný zástěrou (číslo 2) a dělá z lískových prutů (číslo 3) na vlku (číslo 4), což je struhací stolice, pomocí pořízu (číslo 5) obruče a ze dřeva duhy (číslo 6). Z duh poté tvoří sudy (číslo 7), bečky (číslo 8), kádě (číslo 9), škopky (číslo 10), putny (číslo 11), a vědra (číslo 12). Výrobky poté v konečné fázi váže obručemi (číslo 13), které spíná pomocí bednářského nože (číslo 14) vrbovým proutím (číslo 15) a pobíjí paličkou (číslo 16) a klínem (číslo 17).⁷¹

Obr. 4.18: Bednář.

4.2 Shrnutí ikonografického rozboru

Z předešlých patnácti kapitol je patrný jistý řád, který Jan Amos Komenský přikládá textům a jednotlivým slovům v nich řazených. Ve většině zmíněných kapitol, a to konkrétně ve dvanácti z nich, se na prvním místě nachází vždy tvůrce, osoba, která své řemeslo či činnost vykonává. Z těchto příkladů je osoba v deseti kapitolách i číselně označena na obrázku. Výjimka bez číselného označení se tak týká pouze tkalcovství- tkadlec a tesařství- tesař.

Pouze ve třech kapitolách nebyl tvůrce ukotven ani slovně v textu ani číselně na příslušném obrázku. Jedná se o kapitoly pojednávající o včelařství, mlynářství a strojířích. K tomu lze ovšem najít jednoduché vysvětlení. Ve včelařství je sice potřebný

⁷¹KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium Pictus*. Praha 1991, s. 96-97.

včelař, který se o včely stará, ovšem včelař nevyrábí med, to přísluší samotným včelám. Jak jsem již v kapitole ke včelařství psala, včely, včetně včelí královny jsou jak ukotvené v textu, tak i číselně na obrázku, tudíž i v této kapitole se na prvním místě nachází tvůrce, ačkoliv jím není člověk. Druhým příkladem je kapitola pojednávající o mlynářství a strojích. Tyto dvě kapitoly spolu úzce souvisí. Jak jsem již zmínila výše, stroje potřebují lidského činitele, který by stroj poháněl či ovládal, ale samotnou práci vykonává daný stroj. I mlýn je v tomto případě vnímán jako velký stroj, který samozřejmě potřebuje svého mlynáře, jako včely potřebují svého včelaře, avšak i přes tuto skutečnost nebyly osoby zmíněny.

Po zmínění tvůrce následuje téměř vždy sloveso činnosti nebo typický nástroj, kterým osoba tvoří. Poté následuje materiál, ze kterého se tvoří a rovněž to co tím vzniká. U většiny z příkladů je pojmenován a obvykle i označen samotný materiál, výjimkou je pouze kapitola pojednávající o rybaření a strojích. Na konci je téměř vždy součástí textu výčet druhů nebo možností, který činitel může z materiálu vytvořit. To najdeme u dvanácti z vybraných kapitol, vyjma tkalcovství- finálním výrobkem je vždy plátno, tesařství- zde se nachází pouze výčet činností tesaře, jeho konečným výrobkem jsou trámy a zednictví- zedník svou práci končí postavením zdi.

Z tohoto shrnutí je patrná daná posloupnost, kterou Jan Amos Komenský každé kapitole dal na základě myšlenky, že je svět uspořádán podle konkrétních pravidel, jež se pořád opakují. Jeho učebnice *Orbis Sensualium Pictus* je tak uspořádána podle synkritické metody, kterou popsal i ve svém spisu *Didaktika analytická*.⁷² Komenský se vždy věnuje osobě, která činnost vykonává, poté následuje sloveso činnosti a typický nástroj daného řemesla. Třetím bývá označen materiál, z čeho vyrábí a jako poslední co vše vyrábí, spolu se završením procesu. Používání synkritické metody vede k tomu, že ve všem existuje analogie božího plánu. Tuto analogii viděl Komenský i v praktických činnostech a řemeslech. Stvořitel stvořil z hlíny člověka. Tento vzor Komenský aplikuje i na řemesla, kdy každý proces má svého činitele nebo stvořitele, který provádí činnost tvoření z něčeho a poté následuje výsledek. Podstata je stále stejná s jediným rozdílem, dle Komenského může jen bůh tvořit z ničeho, člověk pak už jen přetváří hmotu, kterou předtím bůh stvořil. Komenský tudíž děti neučil pouze o světě, ale rovněž i o uspořádanosti toho světa.

⁷²KOMENSKÝ, Jan Amos: *Analytická didaktika*. Praha 1947, s. 43.

Závěr

Hlavním cílem této bakalářské práce bylo provést historickou rekonstrukci obsahu *Orbis Sensualium Pictus* jakožto Komenského spisu pojednávajícím o jeho době. Komenský v učebnici popsal veškeré klíčové oblasti božích i lidských činností, které byly pro jeho dobu signifikantní. Zaměření této bakalářské práce bylo převážně na dobové vnímání a zařazení techniky, řemesel a praktických činností do obecného výkladu Komenského světa.

Výkladem Komenského života a konceptu, co jej ovlivnilo, jsme dosáhli souvislosti s jeho spisy. Jeho myšlenkové motivy tak ovlivňovaly a objevovaly se v jeho dílech, konkrétně pak v *Orbis Sensualium pictus* a *Janua Linguarum Reserata*, které byly napsány, aby daly světu řád. Protože se Jan Amos Komenský domníval, že se díky neustávajícím válkám na světě žádný řád nenachází, tudíž dospěl k závěru, že člověk potřebuje nějaký návod, aby svět pochopil v uspořádaných vztazích.

Ve spise *Orbis Sensualium Pictus* Komenský používá synkritickou metodu, která říká, že ve všem existuje analogie a ve všem je boží plán. Pro Komenského nebylo důležité jen něco znázornit, ale především to lidem podat v souvislostech. Ve vybraných kapitolách *Orbis Sensualium Pictus* jsem analogii našla a popsala. Komenského učebnice je tvořena pomocí jednoduchého základního modelu, kdy vše má svého stvořitele, který tvoří z materiálu a dosahuje tak mnoha výsledků.

Pomocí ikonografické analýzy jsem zjistila a porovnála jednotlivé souvislosti a dospěla k závěru, že až na pár výjimek, které jsem však ihned vysvětlila, Komenský postupoval vždy podle stejného vzoru. Na prvním místě se nejčastěji objevovala osoba jakožto činitel, na druhém místě se nacházelo typické sloveso či typický nástroj, jako třetí byl pojmenován materiál, ze kterého bylo tvořeno a jako poslední následoval výsledek, případně výčet výsledků. Analogie božího plánu je tak velmi dobře patrná a téměř srovnatelná s božím tvořením. Avšak s jediným rozdílem, dle Komenského jen bůh mohl tvořit svět z ničeho, člověk je pouze nedokonalou kopií boha, která pouze přetváří již existující materiály.

Jako součást analýzy jsem provedla i porovnání textu *Janua Linguarum Reserata* a *Orbis Sensualium Pictus* pojednávající o řemeslech a praktických činnostech. Závěrem tohoto srovnání je výsledek, kdy *Janua Linguarum Reserata* obsahuje některé kapitoly, avšak ze zmíněných patnácti v učebnici nalezneme pouze čtyři z nich. To svědčí i o faktu, že učebnice *Orbis Sensualium Pictus*, vydaná o dvacet sedm let později se stala aktuálnější verzí, která pojímá mnohem více řemesel a praktických činností, jež Komenský považoval ve své době za důležité.

Literatura

BEČKOVÁ-RINGESOVÁ, Marta: *Jan Amos Komenský a Polsko*. Praha 1983.

ČAPKOVÁ, Dagmar: *Jan Amos Komenský (1592-1670). Přehled života a díla*. Praha: 1991. ISBN 80-211-0070-2

JANÍK, Hertvík: *Předmluva*. In: KOMENSKÝ, Jan Amos: *Veškeré spisy X (8)*. Brno 1929.

KUMPERA, Jan: *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha 1992. ISBN 80-85498-03-0

KOMENSKÝ, Jan Amos: *Analytická didaktika*. Praha 1947.

KOMENSKÝ, Jan Amos: *Janua Linguarum Reserata*. Praha 1959.

KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis Sensualium pictus*. Praha 1956.

KOMENSKÝ, Jan Amos: *Orbis sensualium pictus*. Praha 1991. ISBN 80-900953-0-5

KOPECKÝ, Milan: *Komenský jako umělec slova*. Brno 1992. ISBN 80-210-0379-0

MOLNÁR, Amedeo: *Česko-bratrská výchova před Komenským*. Praha 1956.

POLIŠENSKÝ, Josef: *Jan Amos Komenský*. Praha 1963. ISBN 32-016-63

Elektronické zdroje

ČÍŽEK, Jan. *Filosofie Francesca Patriziho a Jana Amose Komenského ve světle jejich vrcholných děl* [online]. Olomouc 2010, s. 68-69, [cit. 2022-04-13]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/ute2tq/>. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Tomáš Nejeschleba.

Muzeum Jana Amose Komenského. *Jan Amos KOMENSKÝ. Život, dílo, odkaz* [online]. ©2022 [cit. 4. 3. 2022]. Dostupné z: <https://komensky.mjakub.cz/>